

Тюпа Д.І.,

викладач кафедри міжнародної економіки та менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності підприємства,

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ КРИЗИ СИСТЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Анотація. У статті визначено основні фактори формування кризи системи зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються. Обґрунтовано необхідність вирішення проблеми зовнішньої заборгованості у напрямі раціонального керування ним, оскільки за певних умов і при досягненні іноземним боргом країни певного рівня він може перетворитися для дебітора в дуже серйозну проблему спаду його економічного розвитку.

Ключові слова: зовнішня заборгованість, зовнішнє фінансування, програми економічного розвитку країн, зовнішній борг, криза системи зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються.

Постановка проблеми. Без розуміння основних причин кризи зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, неможливо всебічно проаналізувати особливості нового етапу зовнішнього фінансування цих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криза іноземного боргу цих країн, її основні причини, форми прояву та наслідки були досить всебічно проаналізовані у радянській економічній літературі на початку 80-х рр. Проблеми зовнішньої заборгованості країн розглядалися у працях таких економістів, як С.А. Биліняк, В.В. Вахрушева, А.І. Дінкевича, В.Б. Могутіна, Ю.М. Осипова, Л.В. Сабельнікова, Д.В. Смилова, Н.Н. Холодкова, В.В. Шмельова, Н.П. Макєєва та ін. До кінця 80-х рр., особливо на початку 90-х рр., інтерес до боргових і економічних проблем країн, що розвиваються, значно згас. До теперішнього часу цій проблематиці також були присвячені дослідження серед яких можна виділити праці Л.Л. Кістерського, І.І. Пузанова, О.І. Рогача, В.В. Козюка, Н.Я. Кравчук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність великої кількості досліджень з проблематики зовнішнього фінансування країн, що розвиваються, та невикремлення із неї тієї частини, що формує борги, в окремий напрям досліджень є невирішеною проблемою у наукових дослідженнях. Складалося враження, що проблем зовнішнього боргу і взаємозалежних з ним проблем економічного розвитку країн, що розвиваються, не існує або вони успішно подолані. Однак, на наш погляд, до цих питань варто повернутися з урахуванням деяких обставин.

Мета статті – дослідити взаємозв'язок залежного економічного розвитку між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, в умовах нестачі зовнішнього фінансування власного економічного розвитку та фактори, які призводять до кризи зовнішньої заборгованості.

Виклад основного матеріалу. Проблема зовнішньої заборгованості в міжнародних економічних відносинах загострилася на початку 70-х рр., оскільки передумови формування зовнішньої заборгованості з'явилися до цього часу. Це, насамперед, дві події – крах Бреттон-Вудської системи у 1971 р. і перший нафтовий шок у 1973 р., після яких розпочався справжній бум міжнародних позик. Крайнім проявом фінансової кризи є

неплатоспроможність країни за іноземними позиками. Адже боргова криза є наслідком проблем короткострокової ліквідності та необхідності пролонгації строків погашення платежів за кредитами. Результатом пошуку виходу з кризи незмінно був перегляд боргу суверенних країн. Отже, всю історію світового боргу можна умовно розділити на певні цикли його розвитку.

Борг – це не просто фінансове, а і загальноекономічне поняття, що має серйозну політичну підснову. Життя в борг фактично означає пряму залежність країни-боржника від «рекомендацій», «побажань» і відкритих вимог ззовні, а відтак різке обмеження її здатності відстоювати власні інтереси. Якщо державна влада країни – потенційного позичальника намагається відстоювати національні інтереси, подібний режим позичання навряд чи буде для неї прийнятним. У статутах міжнародних валютно-фінансових організацій зафіксовано принцип невтручання у внутрішні справи позичальників і зобов'язання керуватися у діяльності тільки економічними мотивами. Але відкриття кредитної лінії, особливо МВФ, зазвичай супроводжується додатковими умовами, що зачіпають не тільки економічні, а і соціально-політичні аспекти розвитку країн, що кредитуються. Так, у 80-х–на початку 2000-х рр. МВФ надавав кредити під певні соціально-економічні програми, націлені на зміну орієнтації у розвитку національної економіки, на створення нових моделей соціально-економічного розвитку країн-позичальників.

Висновки щодо кризи зовнішнього боргу та економічного розвитку країн, що розвиваються, у першій половині 80-х рр. мали явно виражений ідеологічний акцент, що спотворювало реальну картину кризи зовнішньої заборгованості та можливості міжнародного зовнішнього фінансування.

Початок 80-х рр. зовсім не ознаменував припинення подальшого зростання іноземного боргу цих країн. Навпаки, ставши однією із причин подальшого розширення зовнішнього фінансування цих країн, він продовжував зростати у 80–90-х рр. внаслідок саме такого розширення. У 1990 р. він становив уже 1096 млрд дол., у 1992 р. – 1696 млрд дол., а у 1994 р. – 1945 млрд дол. Деяке скорочення відбулося лише в 1997 р. (1790,8 млрд дол.) [1].

Прояву кризи зовнішньої заборгованості зазвичай сприяла ціла низка факторів як фундаментального (або структурного), так і специфічного характеру. Структурні фактори, пов'язані з глибинними тенденціями розвитку економіки країни-позичальника, включають:

1. Зростання обсягів короткострокового капіталу, залученого на ринкових умовах, і зниження обсягів довгострокового капіталу, що залучається на пільгових умовах кредитування країн, що розвиваються, яке почалося з 70-х рр. Цьому сприяло скасування золотодоларового стандарту і фіксованих валютних курсів, що знизило значення валютного регулювання. Після кризи Бреттон-Вудської валютної системи у зв'язку з відміною золотого паритету і системи фіксованих валютних курсів для банків в умовах скасування жорсткого міждержавного регу-

лювання валютно-кредитних операцій створилися винятково сприятливі умови кредитної експансії. Банки розвинених країн, особливо американські, охоче кредитували країни, що розвиваються, з кінця 70-х рр. Для такого інтересу до позичальників із цих країн було кілька причин. Експансії транснаціональних банків (ТНБ) у країни, що розвиваються, сприяло підвищення цін на нафту. В результаті кредитний потенціал західних банків різко зріс внаслідок масованого припливу нафтодоларів з країн ОПЕК, які розмістили значну частину доходів від продажу нафти у цих банках. Ситуація для країн-позичальників дедалі погіршилась, коли погашення вже існуючої заборгованості здійснювалося коштом короткострокових кредитів.

2. Зміна структури зовнішніх джерел фінансування. Зріс обсяг приватних кредитів і позик при скороченні більш пільгової офіційної двосторонньої і багатосторонньої допомоги і кредитів. Зменшення офіційного кредитування країн, що розвиваються, помітно погіршило структуру їх зовнішнього фінансування, а відтак іноземного боргу. У структурі боргу стали переважати приватні кредити, особливо банківські кредити і позики на ринку єврокапіталів під плаваючі ставки. Цей процес ініціювався з обох сторін. Країни, що розвиваються, в умовах затягування «боргової петлі» самі активно шукали легкодоступні джерела позикових зовнішніх коштів, щоб мати можливість обслуговувати поступово накопичувані борги. До середини 70-х рр. основними зовнішніми джерелами фінансових ресурсів країн, що розвиваються, були офіційна допомога, приватні прямі капіталовкладення і експортні кредити. Окремі великі банки мали спорадичні кредитні відносини з країнами, що розвиваються. З другої половини 70-х рр. роль цих джерел кредитування значно знизилася, а частка банківських джерел зросла. Почалося різке зростання кредитів, наданих ТНБ. Великі приватні банки (особливо ТНБ) прагнули розмістити гроші будь-де, оскільки до кінця 70-х рр. можливості розміщення коштів у промислово розвинених країнах різко скоротилися у зв'язку з уповільненням темпів економічного зростання в цих країнах. Потрібно було шукати нові ринки для розміщення кредитів, і вони знайшлися у країнах, що розвиваються, які ставали крупними позичальниками. Позики надавалися індивідуальними кредиторами або синдикатами в основному з Великобританії, ФРН, пізніше з Канади, Японії, Франції. Оскільки кредити надавалися державним інститутам або під державні гарантії, ТНБ вважали, що платоспроможність позичальників забезпечується економічним потенціалом держави.

Так, у зв'язку з кризою двостороння західна допомога протягом 1980–1981 рр. скоротилася на 9,2% і становила 26,8 млрд дол. Скоротилася за цей період і допомога від країн ОПЕК – на 36,8%. Найбільші донори – промислово розвинені країни (США, ФРН, Франція, Великобританія) – знизили двостороннє кредитування країн, що розвиваються, а це практично зірвало великі проекти у Гані, Мавританії, ЦАР, Беніні, Конго [2].

Багатосторонні кредити і допомога для розвитку перебували в цей період у стані стагнації. МВФ прийняв рішення про скорочення співвідношення між допустимим обсягом запозичень і розміром квоти. Якщо до 1982 р. країни-позичальнику дозволялося отримувати кредитів на суму в 150% від розміру її квоти, то після 1982 р. боржники з-серед країн, що розвиваються, могли розраховувати лише на 102% від розміру квоти, а країни, що потрапили у важке боргове становище, – на 125%. У 1982 р. у зв'язку з браком фінансових ресурсів МВФ призупинив на певний строк видачу нових кредитів, а сьоме поповнення фондів МАР, що є організацією у складі МВФ, яка надає найбільш пільгові кредити, склало у цьому році 9 млрд дол. замість запланованих 16 млрд дол. [3].

3. Утворення відносного надлишку позикового капіталу в розвинених країнах в результаті спаду ділової активності у середині 70-х рр., а також рециркулювання нафтодоларів, низькі відсоткові ставки, різке підвищення на міжнародних ринках цін на мінеральну сировину призвели до підвищення пропозиції та попиту на позикові кошти, особливо з боку імпортерів нафти з країн, що розвиваються. Основна частка міжнародного банківського кредитування та заборгованості припадала на країни Латинської Америки – понад 50% загального обсягу. На країни Східної Азії та басейну Тихого океану припадало приблизно 1/4 наданих позик, на африканські країни – трохи більше 10% міжнародних банківських позик [4].

У більшості випадків зобов'язання, що припадали на країни, що розвиваються, являли собою або пряме кредитування державних потреб, або гарантовані урядами кредити приватним компаніям. Останнє означало, що уряди брали на себе зобов'язання боржника у разі, якщо приватний позичальник не здійснював виплати за отриманими кредитами.

4. Зміна економічного становища в світі на початку 80-х рр. В умовах економічної кризи, підвищення курсу долара та відсотків на основну частину боргу, сплата відсотків та інших платежів виявилися непосильними для багатьох країн, що розвиваються. У багатьох випадках мобілізовані на міжнародних фінансових ринках капітали використовувалися цими країнами для фінансування поточних державних витрат, включаючи оплату старих боргів. Вже з кінця 70-х рр. виплати основної частини боргу та відсотків стали обганяти приріст залученого позикового капіталу. В результаті чисті надходження фінансових коштів до країн, що розвиваються, стали скорочуватися.

5. Втеча капіталу за кордон з країн, що розвиваються. Виникненню кризи зовнішньої заборгованості сприяла втеча капіталу за кордон з країн, що розвиваються, внаслідок сформованої у цих країнах економічної та політичної ситуації. За оцінками, тільки за 1976–1985 рр. країни з високою зовнішньою заборгованістю в результаті втечі капіталу втратили 200 млрд дол., що дорівнює приблизно 50% всіх запозичень країн, що розвиваються, за цей період. Так, наприкінці 80-х рр. загальна сума боргу цих країн досягла 1,5 трлн дол., а на початку 90-х рр. він перевищив 2 трлн дол. [5].

6. Втрата довіри до країн, що розвиваються, в іноземних кредиторів унаслідок зростання їх акумульованого боргу та відповідне зменшення зовнішнього кредитування. Зростання виплат на обслуговування міжнародних боргів значно підвищило попит на кредити, але вже для оплати боргів. Однак банки різко скоротили надання нових позик країнам, що розвиваються, оскільки вони були налякані перспективою неплатежів унаслідок погіршення ліквідності цих країн.

Економічна криза 1980–1982 рр. у провідних країнах Заходу призвела до абсолютного скорочення світової торгівлі та скорочення попиту на товари країн, що розвиваються. У цей період різко зросли облікові ставки у США – до 7-10% у реальному вираженні [6].

Визначальною тенденцією руху міжнародного капіталу в цей період (1980–1982 рр.) став його величезний приплив у США. Для країн, що розвиваються, це означало не тільки зменшення можливостей отримання нових фінансових коштів, а й різке підвищення виплат відсотків за старими боргами – у 3,5-4,0 рази. В результаті цього багато країн, що розвиваються, виявилися не в змозі обслуговувати свою зовнішню заборгованість. Наприкінці 1982 р. 34 країни прострочили платежі за боргами, в тому числі найбільші боржники – Аргентина, Бразилія, Чилі, Еквадор, Мексика, Румунія, Уругвай, Югославія [7].

Зовнішнє фінансування посідає важливе місце в програмах економічного розвитку країн, тому дуже важливо дати адекватну оцінку того, яку роль зовнішній борг країн, що розвиваються, відіграє в системі отримання ними іноземних позикових ресурсів; яке місце в новому економічному курсі цих країн посіли проблеми врегулювання зовнішньої заборгованості. Як показує світовий досвід, в наші дні важко знайти країну, що не використовує зовнішні позикові кошти і не залучає іноземні інвестиції. Тому зовнішній борг держави – звичайне економічне явище в рамках міжнародних валютно-кредитних відносин. Більше того, для країни, яка проводить глибокі економічні реформи структурного характеру, практично неможливо здійснити їх за власні кошти, без зовнішнього фінансування.

Висновки і пропозиції. Здатність оцінювати і вимірювати вірогідність виникнення кризи системи зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, за умов виділення основних факторів із системи економічного розвитку, що формують кризу заборгованості, може бути корисним досвідом у майбутньому можливого врегулювання кризи зовнішньої заборгованості в країнах з ринком, що формується, у тому числі і в Україні.

Література:

1. Ford R., Lexton D. World public debt and real interest rate. Wash., IMF. – 1988. – P. 12.
2. Transnational Banks and International Debt Crisis. – U.N. : N.Y., 1991. – P. 51.
3. World Economic Outlook. Wash.: IMF. 2000. – April [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/1999/e-g-makro-1999.pdf>. – Назва з екрану.
4. Akyüz Y., Cornford A. Capital Flows to Developing Countries and the Reform of the International Financial System. UNCTAD Discussion Papers. – UNCTAD/OSG/DP/143. – 1999. – November. – No. 143. – 53 p.
5. Проблема внешней задолженности развивающихся стран: масштабы, основные причины, пути решения проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sakharov.ru/meo/meo2/39>.
6. World Economic Outlook. – Wash. : IMF. 2000. – April [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/1999/e-g-makro-1999.pdf>. – Назва з екрану.
7. Перспективы развития мировой экономики // Обзоры мировой экономики и финансов. МВФ. – 2005 г. – Сентябрь. – С. 92-115.

Тюпа Д.І. Факторы формирования кризиса системы внешней задолженности развивающихся стран

Аннотация. В статье определены основные факторы формирования кризиса системы внешней задолженности развивающихся стран. Обоснована необходимость решения проблемы внешней задолженности в направлении его рационального управления, поскольку при определенных условиях и при достижении внешним долгом страны определенного уровня, он может превратиться для дебитора в очень серьезную проблему снижения уровня его экономического развития.

Ключевые слова: внешняя задолженность, внешнее финансирование, программы экономического развития стран, внешний долг, кризис системы внешней задолженности развивающихся стран.

Tiupa D.I. Factors formation of external debt crisis developing countries

Summary. The paper identifies the main factors shaping the crisis of the external debt of developing countries. The necessity of solving the problem of external debt in the direction of good governance, since, under certain conditions, when the external debt of the country a certain level, it can turn to a debtor in a very serious problem of reducing its level of economic development.

Keywords: external debt, external financing, the program of economic development of countries, the external debt, crises of external debt of developing countries.